

nak, elemeikre szedhetők, és elemeikből alapvetően új mondatok állíthatók össze. A variációs lehetőségek minél nagyobb számát próbáljuk megtalálni. Becsüljük meg a gyermek által megtalált lehetőségeket! Ezzel elősegíthetjük nyelvteremtő képességének javulását. Az sem baj, ha a gyermek nyelvtani szempontból hibátlan, bár a valóságban használhatatlan mondatokat alkot. Pl.: Adj nekem egy templomot. Ilyen esetekben hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a nyelv nem holt szerkezet, hanem élő, változó jelenség, melynek minden rezdülésére figyelniünk kell, s melynek törvényeit tisztelőben kell tartanunk.

Minden foglalkozáson törekedjünk arra, hogy a gyermek a felnőtt irányításával tényleges alkotómunkának is részese legyen. Legyen alkalma valamivel hozzájárulni a végzett munka sikeréhez.

A szóbeli gyakorlatok szókincsének összeállításakor tudatosan törekedjünk arra, hogy olyan szavak kerüljenek a szókincs körébe, amelyekkel a gyermekek az írott tananyag során is találkozni fognak. Ezzel későbbi munkájuk sikerét alapozzuk meg.

A beszéd és az írás tanítása párhuzamos is lehet. Tekintve, hogy a hibátlan írás anyanyelvi szinten is nehéz, számítanunk kell arra, hogy fokozott gondot kell a nyelv-tanulás e területére fordítanunk.

A következőkben feldolgozásra kerülő angol nyelvű tananyag kisiskolások számára készült, főleg 4. osztályos tanulók képességeit, szellemi kapacitását figyelembe véve. Szóbeli gyakorlatai első osztályos kortól megtaníthatók, természetesen kisebb adagolásban, óvatosabb lépésekkel, rövidebb idejű foglalkozásokon.

A foglalkozások felépítése hétféle tevékenység végeztetésére összpontosít. Nem törvényszerű mind a hétfélét egyetlen órába beleszorítani.

Gyermekversek, mondókák, dalok tanulása

Beszéltető, cselekedtető játékok

Játékos beszámoltatás

Az írott leckeanyag megtanulása

Írásgyakorlatok

Önálló mondatalkotás

Az élőbeszéd megfigyelése hangfelvételekről

Kifejezetten ügyeljünk a könnyebb és nehezebb feladatok arányos váltakozására. A túl nehéz munka elveszi a gyermek kedvét, a túl könnyű pedig azt az illúziót kelti, hogy az új nyelv elsajátítása gyerekjáték — emiatt aztán nagy csalódásokat kell majd átélnie nehezebb anyagrészek feldolgozása közben. Keressük az optimális megoldást ezen a téren is!

A következő alkalmakkor 4—6 órákra tagolva szeretném ismertetni a kisiskolásoknak szánt angol nyelvű tananyagot, valamint azokat a módszertani eljárásokat, amelyek segítségével ezek az anyagok megtaníthatóvá és ellenőrizhetővé válhatnak.

TÓTH ISTVÁNNÉ
Kaposvár

Gondolatok a fogalmazástanításról

Magyar szakos tanárként évekig küszködtem jómagam is az írásbeli kifejező-képesség tanításával, fejlesztésével. Sok időt és energiát áldoztam a fogalmazás elő-készítésének tervezésére, a tanulók munkájának irányítására. Bújtam a szakirodalmat

(kevés volt), próbálkoztam egyéni ötletekkel, eljárásokkal, készítettem feladatlapokat, ötletet adó mintafogalmazásokat. Most, anyanyelvi tantárgypedagógiát tanító tanárként, a főiskolásokkal együtt élem át újra ennek a fontos anyanyelvi területnek a metodikai nehézségeit.

Mi teszi nehézé a fogalmazás tanítását?

A fogalmazás átélt vagy elképzelt események, látott vagy olvasmányélményből ismert személyek, állatok, dolgok, jelenségek, tájak, a velük kapcsolatos gondolatok és érzelmek leírása.

Az eseményekről másokat akarunk *informálni*, a személyeket, állatokat, dolgokat, jelenségeket, tájakat másoknak akarjuk *bemutatni*. Mint író azt kívánjuk, *az olvasó ugyanúgy érezzen, gondolkodjon*, ahogy mi — velünk együtt sírjon, nevéssen, bánkódjon, örüljön, lelkesedjen, helyeseljen, rosszalljon. Ezen cél eléréséhez az szükséges, hogy az olvasóban ugyanazokat a gondolatokat és érzelmeket keltsük fel, amelyeket vele közölni akartunk. Ehhez viszont az alábbiak szükségesek:

- teljes mélységében és szélességében uraljuk a témát, amelyről írni akarunk;
- legyünk képesek a lényeges mondanivaló kiválasztására, különítsük el a lényegest a lényegtelentől, a nagyon fontosat a még elmondhatótól, ill. az elhagyandótól;
- helyesen szerkesszük meg a mondatokat;
- képesek legyünk a közlési szándéknak megfelelő, mások számára is egyértelmű, világos szövegszerkesztésre.

Az első feladat hosszú, tervszerű, céltudatos munkával valósítható meg. A tartalmi kérdések tisztázása után a *közlés összetevőinek megválasztása* okozza a következő gondot, a szavak kiválasztása, megválasztása és szelektálása, szószerkezetek alkotása, mondaton belüli szerkezetek kialakítása, mondatok szerkesztése, ezek összekapcsolása.

A fentiek megvalósításához gazdag szókincs szükséges és a nyelv szabályainak pontos ismerete.

A tanulók egy része hosszabb, egy része rövidebb idő alatt jut el az önálló alkotásig.

A fogalmazástanításban a tartalmi nehézségek elhárítása érdekében olyan *témák*-ról célszerű írni, amelyről megfelelő ismeretekkel rendelkeznek, amely közel áll érdeklődési körükhöz, megfelel életkori sajátosságaiknak. A gyerek többnyire nem újat alkot, hanem újra alkot. Természetesen, ez nem zárja ki, hogy egyéni meglátásait, önálló gondolatait fogalmazza meg.

*

A leírásnál kulcstényező a *pontos megfigyelés*.

Mit kell megfigyelni? Méreteket, arányokat, jellemző vonásokat stb.

Térbeli sorrendet kell követni.

Tárgy leírásánál: fentről lefelé, jobbról balra, de elképzelhető a lentől felfelé történő leírás is.

Állat, személy leírásánál: a fejtől a végtagokig.

Táj leírásánál: fentről lefelé (fokozatosan közelítve), lentől felfelé (fokozatosan távolodva), a közelítől a távolabbi felé vízszintes síkban, a távolítól a közelebbi felé.

A megfigyelés pontossága tanítható.

Pl.: személy leírásánál

magassága, mérete: magas, átlagos testalkatú, alacsony termetű; alkata: szálfá,
zömök, izmos, testes, sovány, ösztövé, molett, kövér, arányos, inas, dundi

Ez tűnik szembe először, röpké ránézésre is.

Mindenkire jellemző a

feje, arca: hosszúkás, kerek, ovális, szögletes

— mi tűnhet szembe?

ami az átlagostól eltér,

ami kiemelkedően szép,

a hajszín jellemző: fekete, barna, szőke, vörös, ősz, koromfekete, bronzbarna, arany-
szőke, rézvörös, szénfekete, gesztenyebarna, homokszínű, bronzvörös, galambősz,
hófehér, sárgásfehér, kenderszínű

a homloka csak akkor szembetűnő, ha nem átlagos:

okos, magas, túl keskeny, mélyen redőzött

a szemszín jellemző: fekete, barna, kék, zöld, szürke, koromfekete, mélybarna, arany-
barna, égszínkék, búzavirágkék, tengerzöld, smaragdzöld

lehet egyszerűen: sötét, világos szemű

a szem lehet: kicsi, nagy, kerek, mandulavágású, szűk, keskeny, apró, tágrányílt

a szemöldök szembetűnő, ha: ívelt, egyenes, keskeny, fogkefeszzerű, borzas, vastag

az orr: nagy, kicsi, lapos, hosszú, sasorr, pisze, ferde

férfiaknál jellemző lehet a bajusz

a száj: apró, széles, vastag, cseresznye, vékony

a fogazat: hófehér, apró, nagy, kiálló, lófog, hiányos, sárga

az áll: szögletes, kemény, ívelt, kövérekés, tokás

a férfiaknál jellemző lehet a szakáll

a nyak: rövid, hosszú, vékony, vastag, hattyú

Lehetne folytatni a sort, de mondanivalóm érzékeléséhez, úgy gondolom, ele-
gendő ennyi példa.

A felsorolások korántsem teljeselek.

A tanulóknak ismerniük kell ezeket a kifejezéseket, pontos jelentésükkel együtt.

Meg kell tanítani őket arra, hogy azt emeljük ki, ami az egyedi jellemzőket
adja egy adott személynél. Nem leltárt kell készíteni. Nem kell leírni ilyeneket:
arca kerek, orra rendes, szája átlagos méretű, fogai rendszeren nőttek — egyrészt, ezek
nem felismerhető vonások, másrészt nem rendőrségi körözést készítettünk.

*

A belső jellemvonások bemutatásánál gyakori a leltárszerűség, pusztá felsorolás:
jószívű, okos, igazságos.

Ha ezek nem kapcsolódnak egymáshoz logikai szempontból, nem célszerű őket
egy felsorolásba venni. Ha nem igazolják őket tettekkel, semmitmondóak.

Állatok leírásánál hasonló tapasztalatokat szereztem: kevés a gyerekek ismerete,
nem tudják az igazán jellemző egyedi vonásokat kiemelni, a valódi élmény hiánya
éreződik.

Pl.: a róka leírásánál:

Igen jó egy nagyméretű poszter, színes kép, fotó, de az élőben (állatkertben) lá-
tott rókát nem pótolja. Érdekes tapasztalatom kisiskolásoknál az állatkerti róka
láttna a felhördülés: „ez az egész”, „ez a vacak a róka”? Kiderült, hogy sokkal na-
gyobbnak, félelmetesebbnek képzeltek el a mesék alapján (a ravasz, mindenki eszén
túljáró mesefigura).

A közvetlen megfigyelést célszerű kiegészíteni képpel és könyvekkel. Célszerű bemutatni Fekete István Vuk című regényéből az irodalmi rangra emelt, idealizált, emberien gondolkodó rókát, majd a Bűvár-sorozatból a valóságos rókát.

Ezután következhet, az ismeretek birtokában, a képről történő anyaggyűjtés, a leírás felépítése.

Mitől róka a róka? — Mit kell kiemelni?

testmérete, arányai: teljes hossza 95—135 cm, marmagassága 35—40 cm, hosszúkás fejforma, hegyes orr, hegyes fül, tojásdad alakú szembogár

— jellegzetes vörhenyes szőrzete, világos színű a hasalji szőrzet, lábainak belső oldala és a farok vége;

— lompos farok, csaknem fele olyan hosszú, mint a test, 30—40 cm;

— keccses testalkatú, vastag prémje vaskosnak mutatja, pedig rendkívül karcsú.

A közvetlen tapasztalat semmivel sem pótolható azonos értékben. Amit több érzékszervvel is fel lehet fogni, az adja az igazi tapasztalatot. Más az, ha a gyerek olvassa, hallja, hogy a macska szőre selymes, talpa bársonyos, karmai hegyesek, élesek, dorombol, mintha mindezt érzékelheti is. Nem hiszem, hogy akad olyan iskola, ahol egyetlen alkalommal, egyetlen órára nem lehet bevinni egy szelíd, jámbor macskát. Saját tapasztalatom alapján állítom, hogy ez a fajta anyaggyűjtés még azokra a gyerekekre is rendkívüli hatást tesz, akiknek van otthon macskájuk.

Legalább ilyen esetekben, amikor a megvalósítás különleges nehézséggel nem jár, biztosítsuk az élő szemléltetést!

Mókusról, gólyáról kitömött állat bemutatásával történhet az anyaggyűjtés. A képi szemléltetés maradjon olyan esetekre, amikor másfajta lehetőségünk nincs.

*

Az állatokról szóló leírásokkal kapcsolatos másik gondom a *közlésindíték megteremtésének* hiányossága.

Ilyen címekkel találkoztam:

Kedvenc állatom a macska (a kutya, az aranyhörcsög).

Miért szükséges, hogy „kedvenc” legyen?

Van olyan gyerek, aki utálja a macskát, fél a kutyától. Miért tanítjuk hazudni?!

Véleményem szerint elegendő lenne a következő cím is:

Kedvenc állatom

Esetleg, ha ragaszkodik a pedagógus a témához, így is lehet fogalmazni:

Kedvenc állatom a macska.

Miért nem kedvelem a macskát?

Miért szeretnék macskát tartani?

Miért nem szeretné anyukám, ha macskát tartanék?

A gyerek kiválaszthatná a számára megfelelőt, ugyanúgy leírást készítené, csak éppen az „optika” lenne más.

Egy ragyogó anyaggyűjtést érdemes hosszabb időn keresztül többrétűen felhasználni. A macskáról lehet írni több leírást is:

mutassuk be szelíd, játékos állatként

mutassuk be humorosan

ábrázoljuk félelmetesnek

ábrázoljuk meseszerűen

ábrázoljuk meseszerűen

készítsük el róla az idealizált, emberien gondolkodó állat képét.

Úgy gondolom, ezen az úton fejleszthető a *kommunikációs funkció*.

*

A tájleírásnál is találtam sablonos témákat:

- Kedvenc évszakom a tél
- Kedvenc évszakom a tavasz
- Kedvenc évszakom a nyár
- Kedvenc évszakom az ősz

Az évszak jellemzőit hordozó tájleírások közül a téli táj bemutatásánál különböző földrajzi helyek és különböző gyerekek esetében is ugyanazok a mondatok köszöntek vissza: „Hólepel borítja a tájat.” „Hósapka a háztetőkön.” „Jégcsipke az ágakon.” „Ezüstcsipke borítja a fákat.” „A fák menyasszónynak öltöztek.” „A sünök, a medvék téli álmukat alusszák.”

Valóban ilyenek látja és érzi a 9–10 éves a telet?

Valóban ilyen a városi tél is?

Ezeket a gondolatokat írók, költők fogalmazták, akik ilyenek is látták. A gyerekek megtanult „szépen” fogalmazni, de ennek kevés köze van a valósághoz. Ha valóban átélt olyan élményt, ahol ezzel a varázslatos tüllel találkozott, jogos az ilyenfajta nyelvi eszközök alkalmazása (de nem a nyelvi paneleké!). Ha azonban a szózott hó, a tocsogós hó az élmény, akkor arról gyűjtünk anyagot, és azt fejezzük ki megfelelő nyelvi eszközökkel.

A fenti gondolatok végig gondolása után ajánlom kedves kollégáim szíves figyelmébe Kárpáti Endre 1878-ban leírt gondolatait: „Némely tanító e szón: fogalmazás, egy nehéz, fárasztó és csak kétes sikerű tantárgyat ért, pedig tulajdonképpen, ha ésszerűen kezdjük és korán megvetjük az alapot, egyike lesz a gyermek előtt legkedvesebb és a tanító részére a leghálásabb sikerű tantárgyaknak.”

SZAKIRODALOM

- [1] *Dénes—Vikár—Abonyi*: Fogalmazási vezérkönyv. Bp. 1919. Tankönyvkiadó.
- [2] *Háros—Kőrösi*: Fogalmazási vezérkönyv. Bp. 1927. Tankönyvkiadó.
- [3] Népiskolai tanterv 1941.
- [4] *Zimándi Pius*: Módszertani könyv (a fogalmazás tanításáról). Bp. 1948. Tankönyvkiadó.
- [5] Fogalmazástanítás az ált. isk. alsó tagozatában. A tanítóképzők III. osztálya számára. Tankönyvkiadó Bp. 1955. (Kerékyártó Imre munkája — kézirat.)
- [6] *Hoffmann Ottó*: Az anyanyelvi nevelés tantárgypedagógiai alapelvei. Ped. Szemle 1973. 9. sz.
- [7] *Nagy József*: A fogalmazás élményszerősítése és a téma 1—3. A Tanító 1972. 5—8. sz.
- [8] *Hoffmann Ottó*: Mondatalkotás. (Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az ált. isk. felső tagozatában.) Bp. 1967. Tankönyvkiadó.
- [9] *Baltási Judit—Bellyey László*: Komplex elemek és differenciált munkáltatás anyanyelvi kísérleti órán. Módszertani Közlemények 1975. 3. sz.
- [10] *Zsolnai József*: Fogalmazástanítás és kommunikáció. (Kinek fogalmaz a gyermek?) A Tanító 1975. 10. sz.
- [11] Az anyanyelvi nevelés gazdagításáért. Ped. Továbbképző Intézet, Szolnok 1977. (szerk. Nagy J. József).
- [12] *Hoffmann Ottó*: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. (Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére, az ált. isk. felső tagozatában) Bp. 1978. Tankönyvkiadó.
- [13] *B. Fejes Katalin*: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Tankönyvkiadó Bp. 1981.
- [14] *Kunoss Judit*: Fogalmazástanítás az alsó tagozatban. Tankönyvkiadó Bp. 1983.
- [15] A kaposvári komplex anyanyelvi kísérlet összegezése. Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Dolgozatok 36. Bp. 1985. (szerk. Bellyei László).
- [16] *Kernya Róza*: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásaiban. Tankönyvkiadó Bp. 1988.